

Educació: frontera permeable? Una mirada des de dins i des de fora

M. Carmen Olivé Ferrer, Virginia Ferrer Cervero*, Alicia Cid Reborido**, Alejandra Montané Lopez*, María Asunción Aneas Alvarez*,
Angel Marzo****

De nou un full en blanc, la perspectiva de paper és ben llarga, l'ordinador no ens hi posa fronteres i esper que les idees em flueixin i pugui **descriure allò que ha estat, i està sent la nostra vida en i per a l'educació**. Quina paraula amb més significats! Si en diem educació ens podem referir àmpliament a l'experiència mútua que s'esdevé quan optem per "donar classes" que es diu col·loquialment, donar classes! En una època en que ningú dona res a canvi de res... i resulta que sí, una part paga i l'altra cobra! Ho diré ben fluïxet: *sabeu que cada cop més, tinc la sensació, que aprenc més jo en l'intercanvi?* I també us diré, perquè no us preocupeu: *ells aprenen i molt!*

Farem un discurs plural i dialògic, posarem veu i lletra a les nostres trajectòries, personals i professionals, anirem entrant i sortint, entreteixint un diàleg singular i plural alhora, possiblement no sabreu de qui estem parlant o bé si som tres, quatre o vint-i-quatre a l'escenari! Tampoc sabreu on comença o be on acaba la realitat o la ficció, sempre m'han dit que la realitat va més enllà de la ficció, de tota manera ens explica, ens mostra aquestes nostres possibles anades i tornades, aquestes nostres maneres de percebre, de viure, de sobreviure, com dones en un món d'hòmens, com dones en un món que es feminitza però no troba el germen femení, en un món que en la mesura que

** Universitat Autònoma Metropolitana-Azcapotzalco, Mèxic

*** IPF-UB

les dones anem prenent se'ns fa menys femení, se'ns fa més competitiu, i les incerteses es renoven. Abans hi volíem ser, ara hi som, i el neguit continua: què més hem de fer? On ens hem equivocat si és que ens hem equivocat? Ho anem a esbrinar!

El començament de l'experiència docent, en el meu cas, ha estat solapada, no s'ha donat un trencament, no ha estat una vida professional i després una vida professional docent, les infermeres, ja se sap, exercim la docència ben àmplia: comencem per nosaltres mateixes, seguim amb els nostres pacients i usuaris, continuem amb les seues famílies i cuidadors informals i ràpidament incorporem a l'estudiantat en les seues pràctiques assistencials, és per això, que tot i estar treballant en un centre de salut, la funció docent la tenim ben interioritzada i quan ens hi dediquem de ple, s'esdevé com una prolongació d'allò que ja veníem fent des dels estudis, doncs ara recordo que les pràctiques ja les fèiem amb companyes de diferents cursos i ens tutoritzàvem a nosaltres mateixes, també recorde, ara que s'acosta la festivitat dels reis, el regal que més vaig estimar durant anys i hi vaig jugar a cor que vols: era la reproducció d'una escola... si que ve de lluny aquesta meua professió! ninetes amb uniforme, pupitres petits, pissarra, professora, pati... un món d'aprenentatge en femení!

Per a una alumna de primer d'infermeria, la de segon representava la màxima expertesa, recordo que un dia me'n vaig trobar una al metro i fins i tot em vaig aixecar i li vaig oferir el meu seient, com a signe de respecte!

No totes les trajectòries son iguals, encara que els camins portin a llocs semblants, la universitat és un espai compartit per totes nosaltres, però com deia a l'inici del paràgraf, de vegades cal fer una cursa d'obstacles per arribar-hi, no com estudiant, sinó a l'altra banda de la barrera, amb la responsabilitat de la docència. **Les empreses ara fa vint anys diferien poc del que són ara**, hòmens i dones conviuen amb diferents rols, diferents papers se'ls tenien assignats si portaves corbata o faldilles. Un temps d'intimitat segrestat al teu desig, robat de la teva integritat podia suposar un ascens o el manteniment d'un lloc més tranquil. Un ser tu mateixa et podia allunyar de les perspectives professionals. Una primera feina amb ulls de nova llicenciada, et pot arribar a seduir... un ambient d'hòmens, un tres per cent de dones en una població de 500! Però no us penseu que fórem nosaltres qui triàvem! Evidentment, eren ells, amb un sentit de la propietat que no sabies quina diferència hi havia entre tu i el quadre penjat a la paret! Possiblement, i si era un Tàpies, era més preuat que tu, simple oficinista que cobra a fi de més i se la pot canviar de lloc de treball o fins i tot acomiadar, amb argumentacions versemblants.

Muntar en un ferrari, encara que només sigui per agafar uns papers, es pot utilitzar com a ham. Ells no saben que aprenem a moure'ns i aprenem d'ells també,

l'empresa privada i multinacional, per molt femenina que sigui la paraula, és masculina, els executius paradigma de la masculinitat, o del masclisme? Tot plegat viscut amb passió professional pot ser una bella escola que permet anar molt més enllà de la dualitat del poder/submissió, de la perspectiva home/dona. Les xarxes del poder són més complexes, les xarxes del poder van molt més enllà del poder patriarcal, les xarxes del poder obliguen les dones a mostrar-se com són i com no són, obliguen les dones a demostrar cada dia que ho poden fer igual o millor que ells mateixos, obliguen les dones a vegades... a renunciar d'allò que creiem que és ser dona! On queden els sentiments? Explotació i peatge, amor i vida, hipoteca de per vida, hipoteca sentimental, evidentment, no haguéreu pensat en la caseta adossada... aquesta, ells, ja la tenien plena, i no tenien cap intenció de canviar-ne la inquilina. De nou, un cercle s'inicia, un cercle que no es tanca mai, va i ve i es reproduïx, de vegades em sent xuclada, esgotada, cremada, nadant i ofegant-me amb els meus propis sentiments, mentre ells, d'esquena a la platja i mirant la posta de sol, tiren de nou la canya de pescar, tindran consciència d'aquest fer i desfer?

Jo i els meus alumnes... *què és el que compta per la institució?* Doncs això, els nombres, els resultats, el ser el primer i el millor... les circumstàncies que envolten els subjectes d'educació no compten per a res, qui són, què fan, què els interessa? una gran indiferència a mode de boira ho envolta tot, la cursa s'inicia i tant és qui son, els qui arribin seran premiats amb una titulació que els obrirà diferents portes, tan és el que hagen deixat pel camí: possiblement, com autòmats, hauran seguit com via marcada, no el seu camí -han participat tan poc! Si pensaven, si decidien perdien uns segons que altres aprofitaven per donar-los l'avançada- i ara us parlo del meu cos, sembla que la ment era la que cultivaven... doncs això, el cos el tenien ben oblidat, mentre va durar la meua formació no vaig trepitjar ni el gimnàs ni la pista de bàsquet, tampoc em vaig banyar a la piscina; tampoc vaig anar al cinema o al teatre... tot plegat, una manca de cultiu del cos i pel que fa a la ment, ben limitada! Xifres, equacions, derivades, integrals, logaritmes... un llenguatge pels entesos, allunyat de la quotidianitat i del dia a dia...

Evidentment cal mantenir els menys brillants, no es tracta de fer-los fora a la primera de canvi; d'altra banda no sortirien els comptes, una massa informe que avança i permet a uns fer-se famosos... als altres entrar i sortir sense deixar empremta... si ets útil per un projecte: endavant! Si no, ni et miren a la cara... amb aquestes condicions són molts els que abandonen a l'inici, a mig camí, a les portes de la fi de l'inici... si tan sols el 10% dels que inicien acaben... caldrà fer alguna cosa! I què fem com a institució, i com a professorat? La institució acostuma a adequar les normes per mantenir l'equilibri... fa uns anys feia fora els qui no aprovaven un nombre determinat de crèdits, ara es premia qui obté bons resultats -ente-

Va ser en allunyar-me de la realitat que em vaig descobrir dona entre els hòmens, o millor dit, em vaig identificar asexualada en aquell món d'hòmens! I ara porte un temps descobrint-me, buscant-me...

sos com el professorat que aprova...- quina filosofia hi ha darrera de cada decisió? Els resultats econòmics, no els d'aprenentatge! La llei de l'oferta i la demanda, no els desitjos i les motivacions dels actors principals de l'aprenentatge! **Com a professorat pots prendre diferents opcions**, que et porten a indrets diferents. Pots prendre el camí del compromís docent, social i polític... si és acord amb el col·lectiu, endavant, si no, comença l'aïllament! D'altra banda, es pot prendre l'opció del que no es pot fer res, i ja és un mateix que es forja la força, que es llança al pou. Aquesta hipòtesi d'entrada paralitza tothom i acaba donant la raó del qui se la fa seua... si penses que res es pot fer, serà el que faràs: res... penso que no hi ha cosa més trista que llençar la tovallola.

Seguint amb el professorat, **agafem la mateixa posició hòmens i dones?** Jo em vaig trobar i vaig prendre consciència de mi mateixa en la distància. Va ser en allunyar-me de la realitat que em vaig descobrir dona entre els hòmens, o millor dit, em vaig identificar asexualada en aquell món d'hòmens! I ara porte un temps descobrint-me, buscant-me... si, als trenta i tants buscant la meua identitat segregada, segregada per una enginyeria i un col·lectiu que engloba i engull de manera amorfa per descartar les individualitats i espremer allò que pot de cadascú, oblidant i no mirant precisament allò que s'és. Ara em mire i mire els altres, evito mirar els conglomerats, els grups, els equips; se'm representen com bonys cel·lulítics, que no porten enlloc! Ara em miro i miro els altres, cercant i volent percebre allò que més m'interessa i els interessa com a persones, no com a ments exclusives, no com a cossos exclusius: com a persones globals actives, que estimen, que creixen, que tenen diferents interessos i sabers, és ara que m'interesso per la mirada i el saber de l'altra! Havia arribat a pensar que el que estava fora de l'enginyeria estava mancat de sentit, la meua perspectiva tancada i estàtica estava plantejada per a durar per sempre.

Ara entra ell, de tota manera, tampoc allò que era dalt ha anat avall i al revés, tampoc s'ha capgirat el cel... ens diu que **és difícil per a un home el món de les dones**, si? em pregunte jo, doncs sí. Primer en un internat de frares religiosos dels 11 als 21, tota una joventut en l'ambivalència, en la doble moral, en els grans discursos i les pobres realitats en una institució forta que coarta les individualitats. Eren moments d'obertura i cerca de llibertat que ens ho permetia a vegades, amb sensació de descoberta i amb la possibilitat de viure amb el que hi havia, d'arreglar-se amb el que es tenia, d'inventar-se estratègies per convertir el xoriço amb un bon complement de l'arròs, o d'imaginar-se que una petita piscina casolana era un espai olímpic.

Troba l'amor i la complementarietat, dona i filles que representen per ell l'ara i el futur, no obstant això, la mort de la seua dona el porta a qüestionar-se quantitat de coses que mai haguera pensat. Va ser amb ella que es va reconèixer home,

home en les seues diferents facetes i en les seues diferents dimensions, a voltes s'agradava, a voltes era ella qui el feia veure més clar i també ha estat la seua absència la que l'ha fet anar més enllà del aquí i l'ara.

I la nostra experiència docent, tant àmplia, doncs ja jugàvem a escoles de petits, i tant variada, des de la infermeria, passant per la enginyeria, l'educació d'adults i els mestres, sense oblidar la formació contínua.

La perspectiva de l'alumnat com a subjectes aliens a la institució docent ha anat donant pas a la vivència de persones i col·lectius amb motivacions i objectius comuns. L'exercici del poder autoritari, que en un temps era exercit pel professorat, ha donat lloc a l'exercici de l'autoritat docent, una autoritat que permet, que facilita l'altre en la seua formació, en la seua autonomia. I si ho pensem bé, seria la recuperació de la figura que altra temps es corresponia amb el tutor, que segueix i acompanya el desenvolupament de la persona, com en la nostra pròpia. Aquest és el nostre desig, tant en la formació universitària com en la d'adults.

Ara ve a to parlar de nosaltres i d'altres també... a vegades, i quan s'introdueixen temes referents a l'espai europeu, a l'autoaprenentatge, entre altres, sents parlar a companys i companyes que diuen i repeteixen: *això és la universitat*, i jo els miro i els pregunto, i què voleu dir amb això? Que tenim més responsabilitat en els canvis, en la generació de noves idees, en la generació de coneixement? La cara els canvia, sovint no responen i jo se llegir en els seus rostres que el que volen dir és que s'espavilin, que son grans, que això no és el parvulari, que s'ho poden fer tots sols! I, aleshores, és quan surten les crisis de professorat, i quin paper tenim? És que ja no som necessaris? Si nosaltres evitem les responsabilitats i els compromisos socials i polítics, si nosaltres defugim de la relació amb l'altre, amb l'altre que aprèn dels continguts i de les relacions formals a l'aula, de les relacions informals també, se'n deia Campus de l'espai de convivència, ara a alguns llocs s'ha convertit en ciment i pàrking, què hi llegirem en aquesta planificació urbanística?

Defugim de les velles i les noves responsabilitats? Caldrà donar doncs la raó també els qui diuen que som innecessaris? Si som incapaços de canviar i adaptar-nos a un nou paradigma global i docent, aleshores si que esdevindrem innecessaris, no obstant això, la responsabilitat serà nostra i de cap altra, i a més a més, el dolor en la construcció en la soledat, dels altres i de nosaltres mateixes, serà també, responsabilitat nostra.

La tecnologia ens ha facilitat algunes tasques educatives, ens ha facilitat la comunicació i la immediatesa en les relacions i en l'obtenció de la informació, no obstant això, si permetem que substitueixi la presencialitat i la relació docent. Si pretenem que substitueixi el llibre, el paper, mostrarem que no hem sabut extreure allò que ens beneficiava d'allò que ens allunyava de la persona i els

seus valors. Sovint en plantejar innovacions o millores docents vénen de la mà del cable i no de la mà del professorat, el cable està sempre disponible, permet la simultaneïtat o l'elecció del temps en la dedicació... i alhora, és tan fred! i evidentment, nosaltres, persones en i per la docència, a vegades hem estat tan distants! Hem marcat el temps des de la nostra perspectiva, hem marcat l'espai com ho faria un animal en zel... que no ens hem adonat i ens havia pres protagonisme a l'aula, a la taula, d'allò que se'n deia, *del professor*, és l'ordinador qui està assegut, presidint l'aula i ocupant el lloc que altre temps s'havia destinat al professor en majúscules, al professor en la seua classe magistral. L'alumnat, sovint, i quan li he preguntat directament, m'ha dit que no li agraden les presentacions en PowerPoint, el cap aixecat i mirant amunt, colors i lletres van passant, en un espai en què conviu el professorat i l'estudiantat, aquests perden l'autoria que ja ha agafat l'ordinador; és aquest el protagonista, les cadires ordenades per no perdre detall, col·locades per veure la pantalla des de tots els indrets, no pas organitzades pel diàleg i l'intercanvi viu. Paradoxalment, i quan és l'alumnat qui prepara alguna activitat, reproduïx l'esquema que diu que no li agrada, possiblement es presenta com únic, és el que es fa, sembla que no hi ha altra manera que la competició a veure qui posa més colors, més i millor música, més i millors fotografies... i una vegada més ens oblidem de la paraula, de l'olor, del tacte, de l'oïda... i ara us diré que, en la darrera jornada de socialització que vam fer a l'aula vàrem trencar esquemes: na Neus alumna de primer va portar encens i va explicar un conte, mentre feia sonar una música de fons, ens volia oferir la seua presència incorporant els diferents sentits que utilitzem quan cuidem dels malalts, no fóra cas que en l'evolució se'ns atrofiaren per no utilitzar-los. La Mònica, companya seua, ens va llegir un poema fet per un vell, dedicat i parlant de l'amor a la seua dona ja morta i a la incomprensió de les infermeres que el cuidaven, potser pensàveu que els vells sempre han estat això, vells? Potser havíeu pensat que els vells no poden seguir vivint de l'amor i precisament és aquest el que els permet sobreviure a la seua soledat i la incomprensió? En Toni i en Miquel Àngel van agafar l'activitat l'aprenentatge en sentit d'humor i varen escenificar els pros i els contres del portafoli d'aprenentatge, en un tira i arronsa ple de tòpics: qui el defensava, qui se'l carregava... de tota manera en acabar em varen preguntar: t'has enfadat pel que hem fet? Quina pena que en fer de manera lliure i respectuosa allò que desitjaven, temessin alhora la reprovació, temessin el càstig, i jo em pregunto: quantes vegades actuen lliurement? Quantes vegades fan allò que ells volen? O bé ja des de l'escola bressol van fent allò que pensen se'ls demana, o allò que pensen els farà obtenir l'aprovació? I ara penso en aquell escrit de la flor i la rosa, del dibuix lliure que és avui i la professora els exigeix el capoll de rosa vermella... quan

l'any següent se'ls demana un dibuix lliure, ja no el saben fer, i ara si, han après la lliçó, ja els surt allò que l'any anterior va esdevenir l'únic dibuix aprovat: el capoll de rosa roja.

Hem recuperat un valor i ha estat de la ma de la immigració, és curiós com gent que ve de països més pobres que el nostre, tant de centre o Sud-amèrica, com de l'Europa de l'est, valora els espais, els recursos i el professorat com de vegades no ho fan els propis del país. Sovint aprofiten més els recursos de que es disposa a la universitat i tot ho reconeixen, donant valor a allò que possiblement els del lloc ni veuen, sempre ha estat allà i pensen que no requereix d'esforç, altres si saben el que els ha costat d'arribar on son, saben també on volen arribar i saben també el valor dels recursos. No vull dir que els del país els sigui regalat, sé del camí i sé que molts també voldrien ser a altres aules com medicina, veterinària o bé odontologia, possiblement també especialista en gimnàs o bé en anglès... em refereixo al valor que pot tenir la biblioteca, les classes, les tutories, el paper i fins i tot la tinta de la impressora... de vegades en som conscients quan s'acaba i hem de presentar dues hores més tard els nostres escrits! Però ja no pensem en la vietnamita, el ciclostil o el paper de carbó... o la repetició de l'escrit perquè el corrector de tinta es veia massa! Tampoc ha passat tant temps com perquè oblidem tant, com perquè oblidem el valor de les coses petites i la translació a les grans... a aquesta nostra terra que hem pensat que era això, nostra, per a la seua utilització i malbaratament. **Hem incorporat també els valors de la responsabilitat ambiental** i hem passat de demanar treballs ben enquadrats a demanar escrits a doble cara, sense colors i grapat, o bé hem aprofitat també la tecnologia per estalviar paper... i si, ho hem fet per una responsabilitat en aquest estar a la terra! Estar com elements més del sistema global i no com a amos i senyors, amos que cuiden la Villa pel davant, que ensenyen el que tenen i el que no tenen i obliden la resta, l'essencial, com si fos el pati del darrera, on van abocant els detritus, on van posant tots els cadàvers, pensant que mentre són al darrera no es veuen, no malbaraten rius i mars. I aquesta nostra petita responsabilitat l'hem assumit, i hem recuperat algun rierol, alguna platja pel bany, però sabem també que n'hi ha que encara ploren la mort dels peixos o la pesca incontrolada.

Ens endinsem en la inclusió i l'exclusió, en l'educació d'adults es fa difícil tal i com està plantejada, per una banda sembla que tothom té dret a l'educació, però alhora la llengua fa difícil la integració social. El professorat volem viure amb ells la seua experiència vital, però ens n'adonem que estem ven llunys d'ells i d'elles, possiblement més d'elles que d'ells, doncs a elles, sovint, els tenen planificada la seua vida. També a la universitat veiem com s'aplega la gent, com s'ajunta per afinitats culturals, no voldríem que es fessin guetos!

Ens endinsem en la inclusió i l'exclusió, en l'educació d'adults es fa difícil tal i com està plantejada, per una banda sembla que tothom té dret a l'educació, però alhora la llengua fa difícil la integració social.

I recuperem aquí la nostra tasca d'inclusió, de facilitació d'una relació docent que fa créixer les persones en les seues potencialitats, recuperem la relació docent que acompanya a les individualitats i potencia els individus i els grups. I sovint en aquesta relació ens adonem de com nosaltres també, creixem i aprenem en l'intercanvi.

En aquesta presentació de les diferents personalitats que conformem podem veure que **la incomoditat és compartida per hòmens i dones**, tant de temps de definir-nos feministes i ara ens n'adonem que cal conformar de nou les identitats de gènere, no ens valen les que hem heretat del patriarcat, no ens valen a les dones, fa molt de temps! I ara ens n'adonem que tampoc valen per a molts hòmens! Per alguns sí, alguns no admeten que elles pensin, que elles decideixin prescindir d'ells, ells que fabulaven en ser el motor de la vida d'elles... ells el motor i la benzina i se'ls fa tan difícil que elles, sí, elles, tan fràgils, hagen trobat per fi, alternativa d'energia! i aquest any en portem 68! Només comptant les que es queden al moment, que requereixen d'aixecament pel jutge, no es comptabilitzen les que poden agonitzar unes hores, uns minuts, i moren en un llit d'hospital, potser afegida a la ferida d'arma de foc o d'arma blanca, la ferida profunda de tristesa, de desamor i desolació, aquesta ferida que se li fa més difícil a la medicina el tractament i la cura, aquesta mort morta que les incapacita per a la vida, aquesta mort morta que ja corria per les venes i que feia tant de temps havia paralytitzat el seu somriure.

I quina educació estem fent? **Hem incorporat valors d'autonomia, valors d'igualtat, o de diferència sense discriminació, valors de llibertat, valors de respecte?** O seguim transmeten, de manera directa o indirecta, valors de submissió, d'obediència, de manca de compromís: en allò que és l'essència del cuidar: la pedagogia, el magisteri, la infermeria, la formació d'adults i fins i tot l'enginyeria? No penséssim que són coses diferents!

En un simposi que vaig assistir darrerament un company descrivia de quina manera havia canviat la societat i tots els seus espais, ens mostrava un quiròfan, una oficina, un laboratori... i una aula d'universitat! Endevineu quin espai havia canviat menys? I les persones que vivim l'educació, a la universitat, a les escoles, hem evolucionat gaire? Hem anat recuperant els valors d'un nou paradigma de l'educació, que contempla la complexitat, que va des d'una perspectiva global i àmplia a una perspectiva global també i més local, més de les persones en la proximitat? I, mal em pese, crec que els avanços són lents, hi ha iniciatives de canvi, d'inclusió, de perspectiva d'incorporar els subjectes en la responsabilitat de la seua educació, no obstant això, pense que estem allunyats i que el que potser servia fa un temps ara ja no, que la crisi de la participació està present i en l'anàlisi, en no ser compartit no hi trobem alternatives.

Aquest mes de novembre hi ha hagut eleccions als òrgans de representació de la universitat, quan vaig animar a l'estudiantat a l'aula perquè es presentaren, les cares i les respostes anaven en la direcció *que no servia per a res...* a les eleccions hi va participar un tres per cent de l'alumnat, i el discurs que es dona des de les altes esferes és que no participen, i algú s'ha preguntat per què? Està en crisi el model de representació? A qui serveix? És que només ens enrecordem al moment de les eleccions i després ens oblidem de la representació, de les veus, de les promeses fetes? Uns representants que sovint es representen a ells mateixos, o uns representants que possiblement parlen per boca dels qui millor els hi han fet la venda, i d'altra banda, la resta, que ja els està bé com estan les coses mentre no els toca de manera directa alguna decisió que no els convé... aleshores sí, una revolució per un fet puntual! Els ha tocat el dard! I altra vegada, tapat o oblidat el forat de l'agulla, es pot entrar de nou al curs del riu, sense por d'enfonsar-se, el colador s'ha cicatritzat, i després seran uns altres que ho experimentaran, sense la memòria dels anteriors, i torna a començar, la batuta sempre a la mà del poder.

I nosaltres volent participar activament en la moguda, en el canvi, en aquesta aldea global des de l'educació, des de diferents àmbits, pensant que si toquem moltes tecles la sonata és més completa, partiem de la nostra pròpia experiència com alumnat i sabíem què ens agradava i què no, sabíem de les expectatives que havíem posat en entrar a la universitat a estudiar i sabíem també de la indiferència que hi havíem trobat, tant dels continguts d'estudi en sí com de la incapacitat del professorat d'identificar-te com a persona; i alguna cosa ens ha ajudat, hem pogut identificar la importància que hi ha en els vincles que s'estableixen amb les emocions, amb els sentiments, amb allò que sembla irracional i esdevé allò essencial i important per aprendre i per ensenyar, allò que no vàrem trobar i si vàrem esmerçar esforços per cercar i construir en la nostra experiència en canviar de responsabilitat, en quan prenguérem la nostra petita batuta a l'aula, als seminaris, als espais més o menys formals de la relació educativa.

I ha estat així com les i el que signem aquest article, aquest escrit fet des de la nostra mirada endins i enfora, des de la nostra reflexió sobre l'experiència personal i professional, pensem que, tant importants són els continguts d'estudi de les diferents disciplines, com els sentiments i les vivències dels qui per una banda pretenen aprendre i dels qui d'altra banda cobren, per esdevenir professorat, tutores i tutor, acompanyants en aquest nadar per la vida i per la formació, amb consciència que en aquesta relació d'aprenentatge i en la mesura que mantenim la ment oberta, en podem sortir beneficiades tant les dones com els hòmens, tant l'alumnat com el professorat, cal però tenir aquesta consciència de present, de passat i de futur, consciència d'incertesa, d'atzar i d'avenç, consciència d'individualitat i de conjunt.

Pensem que, tant importants són els continguts d'estudi de les diferents disciplines, com els sentiments i les vivències dels qui per una banda pretenen aprendre i dels qui d'altra banda cobren, per esdevenir professorat, tutores i tutor, acompanyants en aquest nadar per la vida i per la formació, amb consciència que en aquesta relació d'aprenentatge

BIBLIOGRAFIA:

- BENNER, P. (1987). *Práctica progresiva en enfermería: manual de comportamiento profesional*. Barcelona : Grijalbo
- CONTRERAS, D. J. (1997). *La autonomía del profesorado*. Madrid: Morata.
- FERNÁNDEZ, R. L. (Coord.) (2005). *Género, valores y sociedad. Una propuesta desde Iberoamérica*. Barcelona: Octaedro.
- FERRER,V.; MEDINA,J.L.; LLORET,C.(2003). *La complejidad en enfermería. Profesión, Gestión, Formación*. Barcelona: Laertes ediciones.
- LIPMAN, M (1993) *Pensamiento complejo y educación*; traducción, introducción y notas Virginia Ferrer. Madrid: Ed. De la Torre, 1997
- LONGOBARDI, GIANNINA (2002) "Una cuestión de gracia". Emociones en el aula. *El Perfume de la Maestra. En los laboratorios de la vida cotidiana*. Icaria & Antrazyt. Pág: 53.
- HIPATIA (grup) (2004) *Dos para saber dos para curar*. Madrid: Horas y Horas. Col. Cuadernos inacabados; 46.
- LISPECTOR, C. (2006) *Aigua viva i l'hora de l'estrella*. Lleida: Pagès editors.
- MORTARI, L. (2002). "Pensar haciendo: Tras las huellas de un saber". En Diótima (2002). *El perfume de la maestra*. Barcelona: Icaria. 153-175
- ORAIÓN, M.(Coord.) (2005). *Globalización, Ciudadanía y Educación*. Barcelona: Octaedro.
- RIVERA GARRETA, M. (2005). *La diferencia sexual en la historia*. Universitat de València.
- SENDÓN DE LEÓN, V. (2003). *Mujeres en la era global. Contra un patriarcado neoliberal*. Barcelona: Icaria.
- SANCHEZ, M. COLOMO, C. REPETO, C. (Editores) (2005) *Globalización y salud*. Madrid: federación de Asociaciones para la Defensa de la Sanidad Pública
- ZAMARCHI, ELISABETTA (1997) "Mujeres en la ciencia: recorridos epistemológicos". En A.M. Piussi y otras, *Enseñar ciencia. Autoridad femenina y relaciones en la educación*. Barcelona: Icaria. Pág. 29.